

XIX. Yüzyılda Amik Gölü ve Dalyanları

Aydın EFE

Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
yorturk33@gmail.com

Öz

Hatay'da aynı adı taşıdığı ovanın bir kısmını kaplayan bir gölün varlığı, ilkçağlardan kurutulduğu 1975 yılına kadar bilinmekteydi. Yine Amik Gölü'nün anılan tarihe kadar önemli bir balıkçılık merkezi olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin hem klasik, hem de modern dönemlerinde gölde balıkçılık yapıldığı tahrir defterlerinde ve belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Amik Gölü üzerinde bulunan dalyanlar ve dalyan sahipleri konusunda XIX. yüzyıl belgelerine yansıyan gelişmeler ele alınmıştır. Ayrıca bu dalyanlardan dolayı; kışın bol yağın yağmurlarda ve Asi Nehri'nin taşıdığı vakitlerde, gölün taşarak ovaya yayıldığı ve çevrede bir takım hastalıklara yol açtığı da belgelerden anlaşılmaktadır. Göl üzerinde Halep vilayeti dâhilinde bulunan yerleşmelerin ileri gelenleri ile bölgede yöneticilik yapanların dalyanları bulunmakta olup, on beş kadar dalyanın varlığı bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Amik Gölü; Dalyanlar; Dalyan Sahipleri; Halep; Antakya.

Lake of Amik and Fishponds in the XIXth Century

Abstract

The existence of the lake named after the plain in Hatay had been known since the ancient times until 1975, when it was dried. Lake Amik drew attention as a significant center of fishing till that date. The fact that fishing was realized both in the classical and modern times of the Ottoman State confronts us in tahrir documents. In this study the developments were handled, reflected from the fishponds and the fishpond holders, located on Lake Amik, to the 19th century documents. In addition due to these fishponds it is seen that the lake spreaded in the plain by overflowing and caused some diseases in the environment during the intensive winter rains and the periods that Asi River overflowed. On the lake fishponds of the people in the settlements located in the province of Aleppo and those acting as administrators and the existence of fifteen fishponds are known.

Keywords: Lake Amik; Fishponds; Holders of Fishponds; Aleppo; Antioch.

Giriş

Hatay ilinde ülkenin önemli bir tarım alanını oluşturan Amik adlı ovidan adını almış olan Amik Gölü'nün, bir zamanlar bu ovada yer tuttuğuna dair fiziki görüntünün izleri günümüzde artık pek fark edilmemektedir. Göl sadece kurutulmakla kalmamış, uzun zamandır tarım arazisi olarak kullanıldığı için, üzerinde yapılan işlemlerin görüntüsü ova özelliğini daha da pekiştirmiş ve gölün araziye yansıyan yüzlerce yıllık etkisinden iz bırakmamıştır. Sadece yoğun yağış olduğu dönemlerde, Asi Nehri'nin taşıdığı ovidaki tarım arazilerine doğru genişlemesi, yüksek yerlerden bakıldığında gölün bir zamanlar nasıl bir manzara arz ettiğine dair canlı bir görüntü kesiti olarak değerlendirilebilir.

Esasında Amik Gölü tamamıyla kurutulduğu kırk yıl öncesine kadar farklı canlı türlerine kucak açan yapısıyla yaşayan bir göl olma özelliğini sürdürüyordu. Gölün canlı olduğu yıllara dair hatıralar yöre insanın hafızalarından silinmemiş olmakla birlikte bu hatıralar, kayıtlara geçmemiştir. Gölün ve göle dair ticari hayatın canlılığını gösteren 19. yüzyıl Osmanlı belgeleri bize, dönemin dalyanlarını işaret etmektedir. Akarsu, göl vb. sularla o suların çevresindeki insan-toplum arasındaki ilişkinin pratiklerinin tarihsel süreç içerisinde incelenmesi, Türkiye'deki tarihçilerin ilgisini henüz yeterince çekmemiştir. Göl veya deniz çevresinde yerleşik bulunan insanlar buldukları yerin ismine referansla birçok edebî eserin konusu olmuşlardır. Amik Gölü gibi kaybolup giden birçok tabii varlık ve onun etrafında gelişen insani yapılar, anlatılar en azından sözlü tarih bilgisinin malzemesi olacak şekilde derlenip korunabilecekken, çoğu zaman ihmal yüzünden, bu ihtimal ortadan kalkmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerinin bize sunduğu çerçevede 19. yüzyılda göl etrafındaki dalyanlara¹ dikkat çekilecek, bunların üzerinden gölün şekillendirdiği balıkçılıkla belirginleşen gündelik ve ticari hayatı, gölün kurutulmasının tarihsel temelleri sayabileceğimiz meseleleri, dalyan sahipleri gibi konular birbiriyle ilişkisi çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece Antakya tarihine olduğu gibi Amik Gölü ve Ovası tarihçesine bir katkıda bulunulacaktır. Çalışmamızın merkezini dalyanlar oluştururken, diğer olgular dalyanlar çerçevesinde değerlendirilecektir. Aşağıda öncelikle Amik gölüne dair ansiklopedik ve tarihi coğrafya bilgisi verilecek, ardından dalyanlar ve 19. yüzyılın yazışmalara konu olan dalyan sahipleri üzerinde durulacaktır.

¹ Dalyan; deniz, göl ve ırmakların kıyılara yakın yerlerinde ağ ve kazıklarla oluşturulan, büyük balık avlama yeri manasındadır. Bkz. "Dalyan", erişim tarihi: 27/03/2016, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56f90bd aa4b9e7.76641113.

Amik Gölü

Amik Gölü, bugün Hatay il sınırları içerisinde bulunan Amik Ovası'nın en çukur yeri olan güney batısında, Antakya merkeze 18 km uzaklıkta ve 36°15'-36° 22' doğu boylamları ile 36° 20'- 36° 23' kuzey enlemleri arasında yer alıyordu. Civarında bulunan bataklıklarla beraber alanı 310 km² olup, gerçek alanı ise 61 km², yağış havzasının alanı ise 6.600 km² olarak bilinmektedir. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 78-81 m arasında olan gölün, su seviyesi ortalama olarak 80-81 m arasındaydı.² Dünya üzerinde tabiata en faydalı beş gölden biri olarak kabul edilmekteydi.³ Gölü besleyen su kaynakları arasında Karasu ve Balıkgölü'nden gelen Murat Paşa dereleri dikkat çekmektedir. Suriye sınırlarından doğup gelen Asi Nehri de göle ayak hizmeti görmüştür.

Her ne kadar Amik Gölü olarak bilirse de göl, tarihsel süreçte, bölgede yaşayan kavimler tarafından birbirinden farklı adlarla anılmıştır. Araplar bu göle, "Buhayrat-ı Antakya" (Antakya Gölü) veya "Al-Buhayra" demişlerdir. Türkler ise bu göle "Akdeniz" adını vermişlerdir. 19. yüzyıla gelinceye kadar gölün bilinen adlarından biri de Yağra Gölü'dür. Ortaçağdan beri görülen kayıtlarda özellikle Arap yazarlarının eserlerinde bahsi geçen isimlere rastlanılmıştır. Ayrıca Arap yazarların, göle *Yılan Balığı Gölü* anlamında "Buhayratü's-sallur" adı verdikleri de görülmektedir ki bu durum gölde yılan balığıyla sembolleşen balık varlığının erken dönemlerdeki kaynağı olması bakımından önemlidir. Kayıtlarda Antakya Gölü adıyla anılması, ilk defa MS. 900 tarihinde, Malalas tarafından olmuştur.⁴

Göle ve ovaya adını veren Amik kelimesi Arapça'da "çukur, derin, basık" anlamlarına gelmektedir.⁵ Bu kelimenin Arapça'da 'derin' anlamına gelen Amîk kelimesiyle aynı olduğunu düşünmeyenler de vardır. Umar, Amik ovasında bulunan gölün pek sığ, yaz aylarında ise kuraklığın etkisiyle kurduğunu vurgulayarak Hatay ilinin, özellikle, Amanos Dağları kesiminin *Ama/Ma (Ana Tanrıça)*'nın bir kült merkezi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca *Amuk/Amik* adının da buna işaret ettiğini 'Ama' kelimesine eski Ermenicenin ethnika takısı olan *-lilar, halkı* anlamına gelen *-ukh* takısının eklenmesiyle *Amukh* veya daha sonra çağdaş Ermenicenin *-ig* takısıyla *Amig* adının ortaya çıktığını, bu adın da 'Ama (Ana Tanrıça) Halkı' anlamına geldiğini

² Hüseyin Korkmaz-Mehmet Gürbüz, "Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi", *Marmara Coğrafya Dergisi* 17, (2008): 6; Hüseyin Korkmaz, *Amik Gölü'nün Kurutulmasının Yöre İklimine Etkileri*, (Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2009), s. 9-10; Necat Ağca, "Amik Gölünün Kurutulmasının Çevresel Etkileri", *Ulusal Toprak ve Su Sempozyumu*, Ankara, 25-27 Mayıs 2011 içinde (Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011), s. 148.

³ Vedat Çalışkan, "Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir Sulak Alanı Kurutma Deneyiminin Günümüze Ulaşan Etkileri", *Türk Coğrafya Dergisi* 41, (2003): 102.

⁴ M. Streck, "Amik", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), c. I, s. 398.

⁵ *el-Müncid*, (Beyrut: el-Eşrefiyye, 2007), s. 530; Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), s. 951.

açıklamaktadır.⁶ Umar'ın Türkiye coğrafyasının hemen hemen her tarafındaki yer isimlerinde antikçağa dönük etimolojik arayışları, bu bölgeyle ilgili yaptığı yorumu da tartışmalı kılmaktadır.

Amik Gölü'nün Osmanlı salnamelerinde Buhayre-i Antakya (Antakya Denizi) şeklinde geçtiği görülmektedir. Halep vilayeti dâhilinde asayışı sağlamak ve aşiretleri yerleşik düzene geçirmek amacıyla bölgeye gönderilen Fırka-i Islahiye, 1865 senesinde gölün haritasını çizdirmiştir. Antakya civarında bulunan Amikova, Balıkgölü, Karasu ve Afrin suyu çizildikten sonra Amik Gölü yerine "Ağca Deniz" ismi haritada gösterilmiştir.⁷ Daha önce göle dair *Akdeniz* şeklinde bir adlandırma olduğuna değinmiştik ki, bu yöre halkının mahalli ağzından kaynaklı olarak söylenen *Ağca deniz* ile aynı anlama gelmektedir.⁸

Bilindiği gibi Osmanlı kanunnamelerinde örfi düzenlemeler içinde mahalli vergiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu vergiler aynı zamanda bölge halkının gündelik hayatını ve devletle olan ilişkisini belirleyen faaliyetleri de gösterir. Bunların içinde *resm-i dalyan* adıyla alınan vergi türü, bu gölde yapılan balıkçılık faaliyetinin oldukça erken dönemlere uzandığına ve göl çevresinde yaşayan insanların geçiminde önemli yer tuttuğuna dair bir işaret olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak balıkçılığın on altıncı yüzyıla kadar uzanan kayıtlarına örnek vermek gerekirse; bu civardaki Kefr-i Ladaş (?) köyü yakınlarında bulunan dalyandan alınan vergi, tahrir defterlerine şu şekilde geçmiştir: "mahsûl-i dalyân-i Ağca Deniz der kurb-i karye-i Kefr-i Ladaş, fi sene...". Tahrir kayıtlarına göre Amik Gölü yakınlarındaki dalyanlardan alınan senelik vergi, 1550, 1570 ve 1584 tarihlerinde, ilk tarih için 1600 akçe, diğer tarihler için 2000 akçedir.⁹

Balık avı sahası olma özelliğinden dolayı Amik Gölü'nün bölge dışından gelen insanları da cezbediği ve buraya avlanmaya geldikleri görülmektedir. Mesela İstanbul'dan Amik Gölü'ne balık avlamaya gelen yirmi iki Kazak'ın, İskenderun'a¹⁰ geldikleri vakit, yanlarında bulunan sekiz adet çiftte av

⁶ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), s. 62.

⁷ Harita için ek: 1'e bkz.

⁸ BOA, İ. MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 538/24169; *HS (Salname-i Vilayet-i Halep)/1300*, s. 48; *HS/1302*, s. 122; *HS/1308*, s. 79; *HS/1316*, s. 182; *HS/1321*; s. 227; *HS/11326*, s. 210; Selahattin Tozlu, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009), s. 58, 59; Aydın Efe, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 2.

⁹ TD. 280, s. 114; TD. 493, s. 598; TD. 610, s. 597; Ahmet Gündüz, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Amik Nahiyesi (1550-1584)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/10, (2008): 245.

¹⁰ Günümüzde Hatay ilinin ve Türkiye'nin en büyük ilçelerinden birisi olan İskenderun hakkında son dönemlerde yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Naim Ürkmez, "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); Naim Ürkmez, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature*

tüfeğine İskenderun gümrüğü tarafından el konulması, kayıtlara geçmiştir.¹¹ Kayıtlara geçen ilginç bilgilerden biri de, Amik Gölü üzerinde bulunan iki tane adadır. Bu adalar 1907 yılı içerisinde, hazine namına 3000 kuruş bedel ile satılması düşünüldükçe padişahın onayına sunulmuş ve Padişah, bu isteği onaylamıştır.¹² 1914 yılı başlarından ortalarına kadar Amik Gölü bataklıklarının kurutulması ve Asi Nehri mecrasının, Amik Gölü'nden Süveydiye (Samandağ) Limanı'na kadar gemi seferlerine uygun hale getirilmesi ve bu işin ihale edilerek gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.¹³

Amik Ovasının 1950'li yıllara kadar göze çarpan en önemli özelliği buradaki gölün varlığıdır.¹⁴ Amik gölü yüzyıllar boyunca kurutulduğu 1975 senesine kadar balıkçılık merkezi olarak dikkat çekerken, artık önemli bir tarım alanıdır. Mesela 1950-1975 tarihleri arasında gölde balıkçılık yapan bir Antakyalı buradan kazandığı para ile 500 dönüm kadar toprak sahibi olmuştur.¹⁵ Bölge insanları vakti zamanında bu gölden geçimlerini sağlarken, göl ve çevresinde yaşayan canlı türlerinin arasında çeşitli kuş türlerinin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Gölün kurutulması sonucunda ekolojik dengenin ve göl insanların gündelik hayatlarının değişimi ise gölün tarihine dair yapılacak çalışmaları destekleyecektir.¹⁶ Aşağıda ele alınacak olan 19. yüzyıl dalyanları, Amik Gölü'nde balıkçılığın oldukça gelişkin bir dönemini işaret etmektedirler.

and History of Turkish or Turkic 8/5, (2013): 901-917; Naim Ürkmez, "1. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali", *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler, Çanakkale, 6-8 Kasım 2014 içinde* (Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015) s. 331-346; Naim Ürkmez, "İskenderun'da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler", *History Studies 6/3* (2014): 349-367; Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 23*, (2004): 215-236; Mehmet Beşirli, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa Ve İşletme İmtiyazı Ve Liman Tarifesi (1911)", *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11*, (2004):179-203; Mehmet Beşirli, "20. Yüzyılın Başlarında Akdeniz'de Ticareti Geliştirme Teşebbüslerine Bir Örnek: İskenderun Limanı İnşa Ve İşletme İmtiyazı Ve Liman Tarifesi", *1. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek*, İzmir, 25-27 Ekim 2008 içinde (İzmir Ticaret Odası yayınları, İzmir 2009), s. 204-224.

¹¹ BOA, DH. MKT, 312/29, 28 Ca 1312; BOA, BEO, 526/39441, 4 C 1312; BOA, BEO, 540/40462, 26 C 1312.

¹² BOA, İ. ML (İrade Maliye), 76/ 1325 R-24; BOA, BEO, 3068/230074.

¹³ BOA, ŞD (Şûrâ-yı Devlet), 473/37; BOA, BEO, 4264/319781; BOA, ŞD, 510/6.

¹⁴ T.J. Wilkinson, "The History of the Lake of Antioch: A Preliminary Note," in *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael C. Astour on His 80th Birthday*. G.D. Young, M.W. Chavalas, and R.E. Averbeck, eds. CDL Press: Bethesda, Md. (1997): 560.

¹⁵ Gölde balıkçılık yapan Sabri Dalyan'ın oğlu Talat Dalyan tarafından yılan balığı ve yöre ekonomisine katkısı olduğuna dair bilgi için bkz. Hüseyin Korkmaz-Mehmet Gürbüz "Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi", s. 15.

¹⁶ Gölün kurutulma sebeplerinden birisi sel taşkınlarının önlenmesi hususuydu. Fakat göl kurutulmasına rağmen, sel taşkınlarının önlenemediği görülmektedir. Bu konuda bkn. Vedat Çalışkan, "Amik Gölü", s. 103.

Göl Yakınlarında Bulunan Dalyanlar

Amik Gölü civarındaki dere ve nehirler üzerinde, Halep ve civarında yer alan şehirlerin ileri gelenleri ile bu bölgede yöneticilik yapanların dalyanları bulunmaktadır. Bu dalyanların on beşten fazla olduğu görülmektedir.¹⁷ Bunların bazıları şahıslara ait iken, bazıları da vakıf malıdır. Mesela bu şahıslardan birisi aşağıdaki şekilde bir arzuhal sunarak sahıpsiz olduğunu iddia ettiği gölde balıkçılık yapmak istemektedir. Seyyid el-Hac Ömer adlı şahıs Bab-ı Âli'ye sunduğu bir kıta arzuhalinde, Halep Eyaletinde Amik Ovasında Karamurt Hanı toprağında Murat Paşa Köprüsü altında bulunan Yağra, diğer adı Mâhî Gölü'nün (Balık Gölü) kimsenin uhdesinde bulunmadığını, bu havaliye gelip geçenlerin balık tuttuğunu ve senevî olarak Halep muhassılına vermek üzere 1.000 kuruş mal ile 6.000 kuruş peşin vermek şartıyla burasının kendi uhdesine verilmesini istemektedir. Bu talep üzerine sadır olan fermanla kayıtlar kontrol edilerek, Yağra mukataasına vergi mukabili olarak 3.000 akçe mal takdir ve Antakya kazasındaki Asi nehri dalyanı¹⁸ mukataası malına zam ve ilhak olunarak h. 1177 (1763/1764) senesinde berat-ı şerif verildiği, 6.188 akçe mal ve 633,5 kuruş peşin ücretle değeri belirtilmektedir. Bâb-ı Âli'nin verdiği talimat üzerine yapılan inceleme neticesinde buranın, kimsenin uhdesinde olmadığı anlaşılmaktadır (19 Temmuz 1819).¹⁹

Yine Halep valiliği tarafından 2 Eylül 1849'da Maliye'ye yazılan bir tahriratta, Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri Osman Paşa'nın Halep valiliği esnasında, Antakya kazası zaptiye memuru bulunan Osman Bey vasıtasıyla toplanan dalyan vergisi tahsilâtından 47.743,5 kuruşun, Halep Mal Sandığına gönderilmediğinden ve Osman Paşa'nın Amik ovasında yaptırdığı çiftliğine kereste ve amele ücreti olarak harcandığından, 2.500 kuruşun da Osman Bey zimmetinde olduğundan bahsedilmektedir.²⁰

Mazlum Paşa Dalyanı

Amik Gölü civarında bulunan dalyanlardan üç tanesi Mazlum Paşa'ya aitti.²¹ Belgenin düzenlendiği tarihte vefat ettiğini anlaşılan Mazlum Paşa'dan varislerine intikal eden bu dalyanlardan birini ve değirmeni, Attari-zâde Mehmet Efendi h. 1279-1280 (1862-1863) seneleri için, üç taksitte kira bedelini ödemek şartıyla, sözleşme ile kiralamıştı. Lakin Mehmet Efendi, kira bedelini yüzlük altının mahalli rayici olan 130 kuruştan ödemeyi teklif etmiş ve kabul edilmezse sözleşmeyi feshedeceğini belirtmişti. Mazlum Paşa'nın oğulları

¹⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MVL (Meclis-i Vâlâ), 502/20.

¹⁸ Asi nehri dalyanları hakkında bkn. Galip Eken, "Osmanlı Döneminde Asi Nehri Üzerindeki Bazı Dalyanlara Dair", *Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller 1 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kayseri, Mayıs 2-3 2015 içinde (Not Yayınları, Kayseri 2015), s. 223-227.

¹⁹ BOA, C. ML (Cevdet Maliye), 109/4845.

²⁰ BOA, C. ML (Cevdet Maliye), 109/4845.

²¹ BOA, DH. MKT (Dâhiliye Mektûbi), 1901/11.

olan Amedi-i Divan-ı Hümayun hulefası ileri gelenlerinden olan Tevfik ve Memduh Beyler ise kontrata uyulmasını istemektedirler. Kira üzerinde olan bu zıtlama, Sadaret'ten, Antakya kaymakamlığına yazılan 21 Nisan 1863 tarihli belgede geçmektedir. Belgede, ayrıca kira kontratında yazan yüzlük altının kıymeti üzerinden ödenmesi, mukaveleye bağlı kalınması, taksitlerin gerçek fiyat üzerinden ödenerek bir sonraki seneden itibaren sözleşmenin feshedilmesi hususları da belirtilmektedir.²²

Bazen dalyanların gölün suyunun boşalmasına mani olduğu ve suyun çevreye yayılarak Amik ovasındaki arazilere zarar verdiği de görülmektedir. Bundan dolayı dalyan bentlerinin kaldırılması dahi gündeme gelmektedir. Mesela Amik Gölü'nün 1864 tarihinde taşarak etrafa yayılması neticesinde, havalide meskûn halde bulunan Reyhanlı Aşiretinden bir iki bin civarında hane harap olmuştu. On beş seneden beri gölün suyu sıkıştığından dolayı araziye kaplamaya başladı. Bataklık ve pis kokulardan dolayı hastalık meydana geldi. Bu sebeplerle dalyan bentlerinin kaldırılması gündeme gelince, Mazlum Paşa dalyanının varisleri olan Memduh ve Tevfik Beyler, Meclis-i Vâlâ'ya oldukça etraflı bir arzuhal kaleme aldılar (10 Ağustos 1865). Bu arzuhalde "...anılan tarihte Avrupa'nın birçok yerini su bastığı, Amik Gölü'nün taşması nedeniyle üç ay kadar birkaç köy ahalisinin zarar gördüğü, dalyanların bendinin çit, kamış ve toprak ile doldurulmuş şeyler olduğu, havalide bulunan sazlığın pis kokular yaymasından dolayı kaldırılmak istendiği, fakat bu sazlığın *yılan balığının* çoğalması için yeni yetiştirildiği ..." hususları açıklanmaktadır. Arzuhalde ayrıca "... o civarda on beşten fazla dalyan mevcut olmasına rağmen, onların gündeme gelmediği ve kendilerinin dalyanlarının söz konusu edildiği, bu işte davacılar görünürde aşiret mensupları iken, aslında aşağıda bulunan sahipleri Antakya meclis üyeleri olanların balık tutamadıkları bahanesiyle bendi yıktırmak istedikleri, dalyanların yüz seneden beri harap iken babamız Mazlum Paşa tarafından tamir ve ihya edildiği ..., bir de 10.000 kese masraf ederek senevi 115.000 kuruş gelir etmenin mümkün olduğu ve bu sebeple bendin kaldırılmaması gerektiği" hususu arz edilmektedir.²³

Amik Gölü'nün ayağı olan Karasu nehri üzerinde müteveffa Mazlum Paşa veresesine ait olan dalyanın sebep olduğu zararlar dolayısıyla, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne 13 Eylül 1865 tarihinde yazılıp durumdan haberdar edilerek, dalyanlar hususunda fenni muamelenin uygulanması istenmektedir.²⁴ Daha sonra ise Meclis-i Vâlâ'dan, Halep vilayetine bir şukka yazılarak bu konunun araştırılması, Tevfik ve Memduh Beylerin arzuhallerinde belirttikleri hususların da incelenmesi istenerek, gereğinin yapılması istenmektedir (16 Ağustos 1866).²⁵

²² BOA, A. MKT. MHM (Sadaret Mektûbi Mühimme Kalemi), 261/31.

²³ BOA, MVL, 502/20.

²⁴ BOA, MVL, 712-68.

²⁵ BOA, MVL, 502/20.

Mazlum Paşa dalyanının kaldırılması hususunda Halep vilayetine, Meclis-i Vâlâ'dan yazılan resmi yazıda da bilgiler mevcut olup, bu konuyla ilgili cevabın hızlandırılması, hususu vurgulanmaktadır (17 Eylül 1866).²⁶ Aynı konuyla ilgili olarak Sadaret'ten de Halep vilayetine, şukka yazılarak Mazlum Paşa dalyanı ve civarında bulunan birkaç dalyan hakkındaki konunun bir an önce halledilmesi istenmektedir (27 Ekim 1868).²⁷

Mazlum Paşa'nın oğulları Tevfik ve Memduh Beyler, Antakya'da bulunan dalyanları civarındaki ve Karamurt nahiyesindeki tapulu arazilerine Karalı Köyü ahalisinden bazı şahısların tecavüzde buldukları beyanıyla şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine Sadaret'ten Halep vilayetine, bir resmi yazı yazılarak bu iş konusunda gereğinin yapılması hususu emredilmektedir (11 Aralık 1868).²⁸

Antakya'da Asi nehrine akan, Amik Gölü'nün ayağında bulunan Mazlum Paşa veresesinin tasarruflarında bulunan dalyan ile ilgili Halep vilayetine, Sadaret'ten 1 Temmuz 1868 tarihinde bir yazı yazılarak, Mazlum Paşa dalyanı ve diğer bazı dalyanlar konusunda Şûrâ-yı Devlet tarafından kaleme alınan mazbatanın suretinin gönderildiği ve bu konuda gereğinin yapılması vurgulanmaktadır.²⁹

Mazlum Paşa veresesinin, Amik Gölü civarındaki dalyanlardan Vecihi Paşa dalyanının çevrede meydana gelen zararın sebebi olduğunu iddia ettikleri görülmektedir. Mazlum Paşa verese, Erkân-ı Harp kaymakamlarından Rüştü Bey'e talimat verilip bu işin keşfinin yapılarak meselenin hallini istemeleri üzerine, Sadaret'ten Halep valiliğine, bir şukka yazılarak bu konunun halledilmesi hususunda emir buyrulmaktadır (20 Ekim 1869).³⁰ Bu iddialar ile ilgili olarak 16 Mayıs 1869 tarihinde, Halep vilayetine, Sadaret'ten bir emir daha yazılarak, hem Mazlum Paşa hem de Vecihi Paşa'ya ait dalyanların çevrelerinde bulunan tarlalara zarar verdiğinin Rüştü Bey vasıtasıyla yapılan keşifte tespit olunduğu ve dalyanların yüksekliğinin azaltılmasının kararlaştırıldığı emirname-i sâmede geçmektedir.³¹

Mazlum Paşa dalyanının ve bazı dalyanların çevreye zarar vermeleri sebebiyle Sadaret makamından, Halep valiliğine bir resmi yazı yazıldığı ve bu konuda gerekli olan çalışmanın izah edilmesi ve seri olarak makama bilgi verilmesi emredilmektedir (7 Ağustos 1869).³² Dalyanların vermiş olduğu zarar konusunda Sadaret makamı, 10 Kasım 1871 tarihinde, Halep vilayetine bir yazı daha yazarak, Mazlum Paşa merhumunun oğulları olan Tevfik ve Memduh Beylerin daha evvel ifade ettikleri Vecihi Paşa dalyanının çevreye

²⁶ BOA, MVL, 1059/56.

²⁷ BOA, A. MKT. MHM, 424/87.

²⁸ BOA, BEO. AYN. d., (Halep Ayniyat Defterleri), 867, s. 64.

²⁹ BOA, BEO. AYN. d., 868, s. 56.

³⁰ BOA, BEO. AYN. d., 867, s. 122.

³¹ BOA, BEO. AYN. d., 867, s. 134.

³² BOA, BEO. AYN. d., 868, s. 78.

zarar verdiği, yapılan inceleme neticesinde dalyan bentlerinin yükseltisinin arttırılması neticesinde kış mevsiminde yağın yağmurlardan dolayı gölün taşıdığı ve çevreye zarar verdiği hususunun tespit edildiği, zararın giderilmesi, bundan sonra bu konuda şikâyet gelmemesi ve konunun halledilmesi istenmektedir.³³

İlerleyen yıllarda da Mazlum Paşa veresesine ait, Amik Gölü'nden Asi Nehrine dökülen Eğri Geçit çayının üzerindeki, üç adet dalyanın sıkıntıya yol açtığı görülmektedir. Bu dalyanların suyun akışını kesmesi ve suyun taşarak bataklıklar oluşturması, bazı hastalıklara da yol açmıştır. Bölgede kolera hastalığının daha evvel görülmesi ve tekrar ortaya çıkma ihtimali üzerine tedbir olarak bu dalyan bentlerinin kaldırılması düşünülmektedir. Bataklıklardan dolayı da bir hayli nüfusun telef olduğu görülmektedir. Dalyanların ortadan kaldırılmasıyla bataklıktan çıkacak arazinin ziraat yapmaya uygun hale getirilmesinin daha faydalı olacağı, ortaya çıkacak arazinin satılarak dalyanların bedelinin karşılanacağı düşünülmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazılan yazıda bu konuya değinilerek, bataklıkların kurutulması için bölgeye *okkaliptos* ağacının dikilmesi ve ağaçlar büyüyünceye kadar bir bahçıvan ile birkaç korucu görevlendirmesinin yapılması, istenmektedir (14 Aralık 1891).³⁴ Aynı konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti tarafından Halep vilayetine de 14 Ocak 1892 tarihinde bir şukka yazılarak gereğinin yapılması belirtilmektedir.³⁵

Yağın şiddetli yağmur sebebiyle Amik ovası sular altında kaldı. Ayrıca İskenderun ve Halep arasındaki yol üzerinde yer alan; Musul, Halep, Diyarbakır ve Bağdat caddesi bulunan Murat Paşa Köprüsü adıyla anılan köprü de bu durumdan nasibini aldı. Sular bu köprünün 40-50 cm üzerine çıktı. Bu sebeple köprü, yıkılma tehlikesi geçirdi. Bunun yanı sıra ahalinin ürettiği ürünler ve haneler su altında kalarak zarar gördü. Bu durumun sebebi olarak da Antakya'da bulunan dalyan setlerini gösteren Belen ve Antakya kaymakamları, Halep valiliğini bu konuyla ilgili olarak bilgilendirdiler. Bunun üzerine Halep valisi ve Yaver-i Ekrem Osman Bey, Mabeyn-i Hümayun Başkitâbeti'ne telgrafla konuyu aktardı (22 Nisan 1892). Aynı tarihte vali Osman Bey başkanlığındaki bir heyet de, aynı konuyu Sadaret'e arz etti.

Daha sonra Bâb-ı Âli Meclis-i Mahsus'tan çekilen 23 Nisan 1893 tarihli telgraf-namede ise "anılan dalyan setlerinin ortaya çıkan zararların define yetecek derecede yükseltisinin azaltılması ve konunun Halep vilayetine bildirilmesi" hususu vurgulandı.

³³ BOA, BEO. AYN. d., 868, s. 116.

³⁴ BOA, DH. MKT. 1901/11. Bataklıkların kurutulmasında okkaliptos ağacının kullanılmasının bölgedeki diğer bir canlı örneğini de Tarsus'ta bulunan Karaburçak Ormanı (yöresel ağızla Karabucak) oluşturmaktadır. Bu orman, antik Reugma Gölü'nün kurumasından sonra, oluşan bataklığı gidermek amacıyla dikilmiştir.

³⁵ BOA, DH. MKT. 1911/19.

Sadaret makamı Amik ovasını su basması hususuyla ilgili olarak, “Hazine-i Hassa, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretlerine” bir tezkire yazılarak konu hakkında gerekli muamelenin yapılmasını istedi (23 Nisan 1893). Tezkirede; “yağmur sularının Amik ovasını bastığı, Murat Paşa Köprüsünün ve ahalinin ürünlerinin su altında kaldığı, Antakya’da bulunan dalyan bentlerinin geçici olarak yüksekliğinin azaltılması gerekirken bu işlemin yapılmadığı, ... buradaki dalyanların bir kısmının hazineye ve Asi nehri üzerindeki bazı dalyanların ise Mazlum ve Vecihi paşalar veresesine ile Arslanoğlu Manuk Efendi’ye ait olduğu, bu dalyanların bazı mahallerinin yıkılması gerektiği, Asi nehrinin temizlenerek yeni dalyanlar inşa edilebileceği, hazineye ait dalyanların zikr olunan verese uhdesindeki dalyanlar olup olmadığı” hususları geçmektedir.³⁶

Hazine-i Hassa Nazırı, Amik Ovasını su basması ve buna sebep olan dalyan bentlerinin kaldırılması konusunda Padişah’a bir arz sunarak bu konuda bilgi vermiştir (26 Nisan 1893). Nazır bey arzında; “... Amik Göl civarında Asi nehrine dökülen kısımda Mazlum Paşa verese dalyanının üst tarafında Emlâk-i Hümayun’a ait bir, Mazlum Paşa dalyanının altında bir ve Antakya civarında da bir dalyan olduğu, suların taşıdığı zamanlarda bu dalyan bentlerinin yüksekliğinin arttırılmaması daha evvel kararlaştırıldığından, ... emlâk-i hümayun mühendisinin bölgeye giderek Emlâk-i Hümayun’a ait dalyan bendinin yüksekliğini kontrol etmesi ve diğer dalyanlar hakkında uygulanacak muamelenin Halep vilayetine bildirildiği ...” hususlarını sunmaktadır. Bu arzdan sonra Sadaret’ten, Ticaret ve Nafia Nezaretine yazılan tezkirede bu konuya değinilerek, “... Emlâk-i Hümayun dalyan bentlerinin yüksekliğinin kontrol edildikten sonra diğer dalyanlar hakkında hükümetçe yapılacak muamelenin emlâk-i seniyye dalyanları hakkında da kabul ve icrası, ... Mazlum, Vecihi Paşalar veresesıyla Arslanoğlu Manuk Efendi’nin tasarruflarında bulunan dalyanların ise daha önce Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-i Vükelaca alınan karar üzerine bu dalyanların kaldırılarak yerlerine fenne uygun dalyanlar tesisi hakkında talip aranmış mıdır ve bu dalyanlar ile kaldırılması düşünülen değirmenin tahminen bedelleri nedir? Bu hususların etraflıca incelenmesi, bölgedeki nafia mühendisiyle iletişime geçilmesi ve sonucun bir an evvel bildirilmesi” istenmektedir (13 Mayıs 1893).³⁷

Aynı konu ile ilgili olarak Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti’ne de, 14 Mayıs 1893 tarihinde, Sadaret’ten tezkire yazılmıştır. Tezkirede yukarıdaki hususlar vurgulanmıştır.³⁸ Bu tezkire ekinde yer alan Ticaret ve Nafia Nezaretine yazılan 22 Haziran 1891 tarihli tezkire-i samiye suretinde ise “... devletten

³⁶ BOA, BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 187/13960.

³⁷ BOA, BEO, 198/14798.

³⁸ BOA, BEO, 200/14995.

yıkılan dalyanları için tazminat isteyen Mazlum Paşa veresesine bedel ödenmemesi ..." hususu yer almaktadır.³⁹

Amik Gölü ve dalyanlarda "yılan balığı yetiştirilmesi ve büyük çoğunluğunun Avrupa'ya ihracı" konusunda önemli bir bilgi de, 29 Nisan 1886 tarihli, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde düzenlenen mazbatada yer almaktadır. Bu mazbatada, *yılan balığı yetiştirilmesi ve Avrupa'ya ihracından dolayı dalyan bentlerini kaldırmanın balığın nehrin akıntısına bırakmak demek olacağı ve fenni muamelenin yapılması*, hususu da geçmektedir.⁴⁰ Yılan balığı yetiştirilmesi, Amik Gölü'ne, Araplar tarafından verilen *Yılan Balığı Gölü* isminin doğruluğunu tasdik etmektedir.

Bir süre sonra Sadaret'ten, Amik Gölü'nün taşması ve dalyanların kaldırılması hususunda Ticaret ve Nafia Nezaretine bir tezkire yazılarak bu konu hakkında yapılması gerekenler belirtilmektedir (19 Haziran 1893).⁴¹

Reyhanlı Aşireti ileri gelenlerinden biri ve mutasarrıflık görevlerinde de bulunmuş olan Mustafa Şevki Paşa⁴², Dâhiliye Nezareti'ne dalyanlar konusunda 1893 tarihinde telgraf çekmiştir. Paşa telgrafında, "Halep ile İskenderun'un ortasında bulunan Amik ovasından geçen üç nehrin dar bir mecrası olmasından dolayı büyük bir göl peyda ettiğini, ovanın yarısının tarıma açılması gerekirken bazı Antakya dalkavukları vasıtasıyla Mazlum Paşa'nın *yılan balığına* mahsus yapılan iki dalyan bendi mecrayı tıkadığından gölün şişerek geriye doğru yayıldığını, kış mevsiminde ovanın ¾'ünü kapladığını, yazın suların çekilmesine rağmen bataklığa sebep ve ahalinin telef olduğunu, ovada oluşan pis havadan dolayı hastalık meydana geldiğini ve dalyanların kaldırılmasını" arz etmektedir. Ayrıca, İstanbul'da iken Nafia Nezareti'nden gelen 15 Haziran 1880 tarihli tezkireye, 17 Haziran 1880 senesinde cevap verdiğini, *dalyan bentlerinden suyun üzerinde bulunanların kaldırdığı fakat kaldırılması gerekenlerin ise yerinde bırakıldığını, buna rağmen ahalinin rahat bir nefes aldığı, tamamının kaldırılırsa milyonlarca dönüm arazinin tarıma açılacağı ve ovanın daha mamur bir hale geleceğini* de belirtmektedir.⁴³

Halep vilayeti, Dâhiliye Nezaretine bir tahrirat yazarak, Asi nehri üzerinde Emlâk-i Hümayun'a ait dalyanların kaldırılmasını istemişti (5 Ocak 1911). Bu tahrirat üzerine Dâhiliye Nezareti, 1 Şubat 1911 tarihinde, Maliye Nezaretine bir yazı kaleme almış ve Asi Nehri üzerinde yapılan dalyanların yıkılarak kaldırılması ve Amik ovası bataklığının temizlenmesi için Maliye Nezareti'nce ne gibi faaliyet yapıldığını sormuştu. Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezaretinin yazısına, 16 Şubat 1911 tarihinde, bir cevap yazdı. Bu cevabı

³⁹ BOA, BEO, 200/14995.

⁴⁰ BOA, BEO, 200/14995.

⁴¹ BOA, BEO, 222-16650.

⁴² Mustafa Şevki Paşa konusunda geniş bilgi için bkz. Aydın Efe, "Antakya Türkmenleri", s. 171-189; Aydın Efe, "Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa (1840-1914)", *History Studies* 5/2, (2013): 155-169.

⁴³ BOA, DH. MKT, 20/13; Efe, "Mustafa Şevki Paşa", s. 165.

yazıda; "... Amik ovası bataklığının temizlenmesi hakkında Halep vilayetinden alınan 5 Ocak 1911 tarihli tahriratta, Asi Nehri üzerindeki emlak-i emiriyeden olan dalyanlardan Mazlum Paşa ve Vecihi Paşa dalyanlarının henüz hazineye intikal ettiğine dair bir kayda rastlanmadığı, bir yanlışlık yapılmak istenmediği, paşaların veresinden istimlak edilmesi ve istenen meblağın araştırılması konusunda Halep vilayetine 26 Ocak 1911 tarihli bir tahriratla bilgi verildiği ve gelen cevaba göre icabının icra olunacağı ve Dâhiliye Nezaretine bilgi verileceği" ifade edildi.

Bu bilgiden sonra Dâhiliye Nezareti, Halep vilayetine bir şukka yazarak, *dalyanların kaldırılmasının lüzumlu olmasına rağmen Mazlum ve Vecihi Paşalar dalyanlarının henüz hazineye geçtiğine dair bir kayıt olmadığını ve istimlak bedeli konusunda Maliye Nezareti'nden vilayete yazıldığı hususunu vurgulamaktadır* (22 Şubat 1911).⁴⁴

Halep vilayeti, nezaretlerden gelen yazılar üzerine Amik Gölü (Diğer adlarından biri de Akgöl) ve mecrasında bulunan dalyanlar konusunda mahallince bir araştırma yapmıştır. Yapılan araştırma neticesinde; "... Antakya Güzelburç Köyü'nde Sultan II. Mehmet Han Evkafı'na ait olan dalyan ve değirmenin sonradan Mazlum Paşa'ya geçtiği, Mazlum Paşa'ya ait olduğu söylenen dalyanın varisleri olan oğulları Tevfik ve Memduh Beyler tarafından tasarruf edildiği, Memduh Bey'e düşen hissenin hanımı Zehra Narin Hanım adına muamele gördüğü, dalyana tapu ile sahip olmadıklarının ve başlangıçta hazineye ait iken sonradan Mazlum Paşa'ya geçtiğinin anlaşıldığı, zikrolunan Akgöl ve mecrasının devlet hazinesinde bulunan göllerden ve Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinin 19. ve 20. maddeleri gereğince bütün hukukunun hazineye ait olduğu ..., vilayetin en münbit ve kıymetli kısmında Amik ovasında bulunan bu gölün ve ona dökülen nehirlerin denize akacak mecrası üzerinde tesis olunan Mazlum Paşa dalyanı ve bir iki dalyanın suların serbestçe akmasına engel olarak suyun etrafa yayılmasına ve yüz binlerce dönüm arazinin bataklık olmasına, hastalık meydana gelerek nüfusun telefine sebep olduğu, ... bu dalyanların kaldırılması gerektiği ve Mazlum Paşa dalyanının bedelinin belirlenmesi ve bu dalyanın alınması" hususlarını içeren bir tahriratı, Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir (23 Aralık 1913).

Dâhiliye Nezareti, bu tahrirat üzerine, 7 Ocak 1914 tarihinde, Maliye ve Evkaf Nezaretlerine bir yazı göndererek, ... *dalyan ve değirmenin Sultan II. Mehmet Han Evkafından bulunduğu ve Mazlum Paşa dalyanının hazine namına alınması gerçekleşmezse sebep olduğu zararlardan dolayı kaldırılmasının uygun olacağını* bildirmektedir. Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne verdiği 24 Şubat 1914 tarihli cevapta; "Mazlum Paşa dalyanı konusunda hazine ile Memduh Efendi arasında mahkemenin sürdüğü ve neticelenene kadar hiçbir işlem yapılmayacağı" hususunu belirtmektedir. Bu cevaptan sonra Dâhiliye

⁴⁴ BOA, DH. İD (Dâhiliye İdare Evrakı), 44-1/17.

Nezaretî, Halep vilayetine şukka yazarak “bu konuda mahkemenin devam ettiğini belirtip, şimdilik bir muamele yapılmamasını” emretmektedir (25 Şubat 1914).⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Mazlum Paşa veresesine ait olan dalyanın varlığını devam ettirdiği görülmektedir. 1923 yılında çizilen bir haritada; Amik Ovası, Amik Gölü ve göle bağlı akarsular ve dalyanlar gösterilirken, vereseğe ait dalyan ise Mazlum Paşa Dalyanı şeklinde geçmektedir.⁴⁶

Anton Hati Dalyanı

Anton Hati adlı kişi, Belen Sancağı’na tabi Reyhaniye (Reyhanlı) kazasında, h.1280 (1863/1864) senesine mahsuben, uhdesine tahvil edilmiş bulunan Amik Gölü balık avı (sayd-i mâhî) rüsûmâtı için tedarik eylediği amelenin balık mevsiminde bölgedeki askerlik kurasından korkup firar ettiklerini, dalyanların boş kalması dolayısıyla zengin olamadığından bahsederek bir arzuhal ile durumunu arz etmiştir. Bu arzuhal üzerine Belen Kaymakamı Sırrı Efendi ile görüşmeler yapılmıştır. Bu konu ile ilgili Divan-ı Muhasebat’tan düzenlenen mazbata, Maliye Nezaretî’nden Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye havale olunmuştur. Anton Hati meselesi burada görüşüldükten sonra Halep vilayetine, bu konuyla ilgili olarak yazılmıştır. “Kur’a maddesinden dolayı balık avlanamadığı ve amelenin dağıldıkları gerçek midir ve başkaca sebepler var mıdır, Hati’nin zararının olup olmadığı araştırılarak durumun bildirilmesi” hususları vilayetten istenmektedir (10 Mayıs 1866).⁴⁷ Bu konuyla ilgili olarak Padişah tarafından Maliye Nezaretî’ne yazılan derkenarda, *Anton Hati’nin mağduriyet beyanının bir komisyon vasıtasıyla incelenmesi ve keyfiyetin Halep vilayeti ile muhabere edilerek konunun aydınlatılması ve gereğinin yapılması* emredilmektedir.⁴⁸

Vecihi Paşa Dalyanı

Cidde eski valisi Vecihi Paşa’nın, Amik Gölü civarında balık dalyanı olduğu anlaşılmaktadır. 26 Ağustos 1867 tarihinde Sadaret’ten Halep vilayetine yazılmış bir belgede, *Vecihi Paşa’nın Antakyalı İbrahim Ağa marifetiyle idare olunan balık dalyanları ile bazı emlak ve akarından henüz muhasebesi görülmeyenlerin meclis vasıtasıyla muhasebesinin görülmesi ...* şeklinde ifadeler geçmektedir.⁴⁹

Vecihi Paşa’nın dalyanını iltizam etmekte olan Mustafa ismindeki birisi, dalyan bendini hükümetin belirlediği seviyeyi aşarak yükseltmiştir. Bu durumdan dolayı sular çevreye taşarak zarar vermiştir. Zararın tazmini

⁴⁵ BOA, DH. İD, 177/5.

⁴⁶ BOA, HRT. H, 2270. Harita için ek-2’ye bakınız.

⁴⁷ BOA, MVL, 1032/117.

⁴⁸ BOA, MVL, 1036/75.

⁴⁹ BOA, BEO. AYN. d., (Halep Ayniyat Defterleri), 867, s. 31.

konusunda Sadaret'ten, Halep vilayetine bir resmi yazı yazılmıştır (3 Şubat 1868).⁵⁰

Amik Gölü'nün taşarak çevreye zarar vermesi konusunda, Mazlum Paşa dalyanı veresesinin, Vecihi Paşa dalyanını suçlaması üzerine Halep vilayetine, Sadaret'ten bir emir yazılarak bu işin araştırılarak Erkân-ı Harp Kaymakamı Rüştü Bey'in görevlendirilmesini ve hadisenin neticesinin bildirilmesi emredilmektedir (20 Ekim 1869).⁵¹ Bu konuyla ilgili olarak, Halep valiliğine yine bir emir yazılmış ve "hem Mazlum Paşa hem de Vecihi Paşa dalyanlarının Rüştü Bey marifetiyle yapılan keşifte, her sene civarda bulunan tarlalara zarar verdiği, dalyanların asıl yüksekliklerine indirilmesinin kararlaştırıldığı" hususu da belirtilmektedir (16 Mayıs 1869).⁵²

Vecihi Paşa veresesine ait olan dalyanın, Cumhuriyet Türkiye'sinde de varlığı devam etmektedir. 1923 yılında çizilen bir haritada Amik Ovası, Amik Gölü ve göle bağlı akarsular ve dalyanlar gösterilmektedir. Haritada Vecihi Paşa Dalyanı şeklinde yer almaktadır.⁵³

Arslanoğlu Manuk Efendi Dalyanı

Yağan şiddetli yağmurlardan dolayı Amik ovasını su basınca, bölgede bulunan ahalinin hane ve ürünleri zarar gördü. Bu durumun sebebi olarak Amik Gölü mecrası ve Asi Nehri üzerinde bulunan dalyanlar gösterilince bu dalyanların yıkılması gündeme geldi. Bu dalyanlardan birisi de Manuk Efendi'ye aitti. Manuk Efendi, Sadaret'e bir mektup yazarak dalyanı hakkında açıklamalarda bulundu. Bölgede bulunan Rikâbiye adlı dalyan ile bir değirmenin kendisine ait olduğunu belirten Manuk Efendi, geniş bir açıklamadan sonra "... gölün kabarıp taşığını ve 300.000 dönüm arazinin su altında kaldığını ve zarar gördüğünü, dalyanların yıkılmasıyla yeni usul üzere yapılacak dalyanın demir telden yapılmasını, yıkılacak dalyan bedellerinin tasarruf sahiplerine ödenmesi gerektiğini, ... dalyan bentlerinin tamirine izin verilirse istenilen ölçü üzerine tamirin yapılabileceğini, dalyan ve değirmen bedelinden şimdiye kadar mahrum kaldığını ve bu bedelin kendisine verilmesini" arz etmektedir (4 Mayıs 1893).⁵⁴

Amik Gölü'nün çevresi ve mecrasında bulunan dalyanlardan dolayı suların akışının az olması sebebiyle, suların taşarak bataklık meydana getirdiği ve bir takım teleflere sebep olduğu ilerleyen yıllarda da devam etmektedir. Bu durum yazışmalara sebebiyet vermektedir. Dâhiliye Nezaretinden, Halep vilayetine yazılan tezkirede bu konuya değinilmiştir (28 Temmuz 1895).⁵⁵

⁵⁰ BOA, BEO. AYN. d., 867, s. 42.

⁵¹ BOA, BEO. AYN. d., 867, s. 122.

⁵² BOA, BEO. AYN. d., 867, s. 134.

⁵³ BOA, HRT. H, 2270.

⁵⁴ BOA, BEO, 200/14995.

⁵⁵ BOA, DH. MKT, 402/65.

Sonuç

Çalışmamızın sınırları esas olarak 19. yüzyıl belgeleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu belgelere referansla ortaya çıkan metne bakıldığında, Amik Gölü'nün geçmişten kurutulduğu zamana hatta, sonraki yıllardaki gölsüz ovanın durumunu da ele alacak şekilde uzanacak tarihsel serüveninin bir bütün halinde yazılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Gölün beşeri anlamdaki işlevselliğinin, doğal olanın ötesinde balık üzerinden ticari bir aktiveye işaret etmesi, sel, suyun yükselmesi gibi tabii afetler, hastalıklar, mahalli iktidar çatışmalarının göl üzerinden kurulan çıkarla ilişkili olması vs gibi olaylar, olgular ancak tarihsel süreç dikkate alınarak kurgulanmış çalışmalar vasıtasıyla gösterilebilir.

Gölün kurutulmasının 20. yüzyılda birdenbire ortaya çıkmış bir karar olmadığı, yüzyıl öncesinde karşılaşılan benzer problemlerle ortaya çıkan bir fikir olduğu görülmektedir. Ayrıca eşraf arasındaki çıkar çatışmalarının, mutlak monarşiyle yönetilen Osmanlı döneminde nasıl olduğu, sınıfsal anlamda en azından söylem olarak eşitlik üzerine kurulu Cumhuriyet döneminde nasıl dönüştüğü konusu bile göldeki dalyanlar dikkate alınarak yapılabilecek başlı başına bir çalışmaya konu olabilir. Ortaya konulan bazı iktisadi rakamlar, bölgenin diğer iktisadi verileriyle mukayese edilebilir. Bunların bütününe kapsayacak şekilde çalışmamızın başında belirtildiği gibi, gölün beşeri ilişkiler çerçevesinde bir tarihi yazılmalıdır. Böylece tarihçilerin pek ilgisini çekmeyen konuda örnek bir çalışma yapılabilir. Bu çalışmada vurgu düzeyinde kalan bahislerimiz anlaşılacağı üzere yapılması gereken birçok yeni araştırmaya işaret etmektedir.

Kaynakça

Ağca, Necat, "Amik Gölünün Kurutulmasının Çevresel Etkileri", *Prof. Dr. Nuri Munsuz Ulusal Toprak ve Su Sempozyumu 25-27 Mayıs 2011*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2011, s. 147-152.

Beşirli, Mehmet, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 23*, (2004): 215-236.

Beşirli, Mehmet, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa Ve İşletme İmtiyazı Ve Liman Tarifesi (1911)", *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11*, (2004): 179-203.

Beşirli, Mehmet, "20. Yüzyılın Başlarında Akdeniz'de Ticareti Geliştirme Teşebbüslerine Bir Örnek: İskenderun Limanı İnşa Ve İşletme İmtiyazı Ve Liman Tarifesi", *1. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek*, 25-27 Ekim 2008, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, 2009, s. 204-224.

Çalışkan, Vedat, "Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir Sulak Alanı Kurutma Deneyiminin Günümüze Ulaşan Etkileri", *Türk Coğrafya Dergisi 41*, (2003): 97-125.

“Dalyan”, erişim tarihi: 27/03/2016, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56f90bdaa4b9e7.76641113.

Efe, Aydın, “Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Efe, Aydın “Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa (1840-1914)”, *History Studies* 5/2, (2013): 155-169.

Eken, Galip, “Osmanlı Döneminde Asi Nehri Üzerindeki Bazı Dalyanlara Dair”, *Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller 1 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kayseri, Mayıs 2-3 2015, Kayseri: Not Yayınları, 2015, s. 223-227.

Gündüz, Ahmet, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Amik Nahiyesi (1550-1584)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/10, (2008): 233-256.

HS (Salname-i Vilayet-i Halep)/1300, HS/1302, HS/1308, HS/1316, HS/1321 HS/1326.

Korkmaz, Hüseyin - Gürbüz, Mehmet “Amik Gölü’nün Kültürel Ekolojisi”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 17, (2008): 1-26.

Korkmaz, Hüseyin, *Amik Gölü’nün Kurutulmasının Yöre İklimine Etkileri*, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2009.

el-Müncid, Beyrut: el-Eşrefiyye, 2007.

Streck, M., “Amik”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, c. I, s. 398.

Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.

Tozlu, Selahattin, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009.

Umar, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.

Ürkmez, Naim, “Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Ürkmez, Naim, “Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/5, (2013): 901-917.

Ürkmez, Naim, “1. Dünya Savaşı’nda İskenderun’un Stratejik Konumu ve İşgali”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası 6-8 Kasım 2014 Bildiriler*, Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 331-346.

Ürkmez, Naim, “İskenderun’da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler”, *History Studies* 6/3, (2014): 349-367.

Wilkinson, T.J., "The History of the Lake of Antioch: A Preliminary Note," in *Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael C. Astour on His 80th Birthday*. G.D. Young, M.W. Chavalas, and R.E. Averbeck, eds. CDL Press: Betheseda, Md. (1997): 557-576.

Arşiv Vesikaları

BOA, A. MKT. MHM (Sadaret Mektûbi Mühimme Kalemi), 261/31; 424/87.

BOA, BEO (Bâb-ı Âlî Evrak Odası), 187/13960; 198/14798; 200/14995; 222-16650; 526/39441; 540/40462; 4264/319781; 3068/230074.

BOA, C. ML (Cevdet Maliye), 109/4845.

BOA, DH. İD (Dâhiliye İdare Evrakı), 44-1/17; 177/5.

BOA, DH. MKT (Dâhiliye Mektûbi), 1901/11; 1911/19; 312/29; 402/65; 20/13.

BOA, İ. ML (İrade Maliye), 76/ 1325 R-24.

BOA, İ. MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 538/24169.

BOA, MVL (Meclis-i Vâlâ), 502/20; 712/68; 1059/56; 1032/117; 1036/75.

BOA, ŞD (Şûrâ-yı Devlet), 473/37; 510/6.

Defterler

TD. 280; TD. 493; TD. 610.

BOA, BEO. AYN. d., (Halep Ayniyat Defterleri), 867; 868.

Ekler*

Ek: 1- Amik Gölü ve Çevresi Haritası

* Eklerde bulunan resimler, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün 13/12/1962 tarihli etüt raporundan alınmıştır. Amik Gölü'nün taşarak çevreye yayılmasını göstermesi açısından önemli bir görsel malzemedir.

Ek: 2- Amik Gölü ve Dalyanları Haritası

Ek: 3

Antakya-Reyhanlı arasında, göl sularının taşması neticesindeki durumunu göstermektedir.

Ek: 4

Ek: 5

